

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 140(477) «XIX»

Леся Войтків

Дрогобицький педагогічний університет
імені Івана Франка

СЕРЦЕ ЯК ОСЕРЕДДЯ ДУШІ І ДУХУ У ФІЛОСОФІЇ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

© Войтків Л., 2009

Розглядається проблема серця як осереддя душі і духу у філософії Памфіла Юркевича. Показано, що: серце – це осереддя всієї пізнавальної діяльності людини; центр багатограних духових станів; центр морального життя особистості.

Ключові слова: серце, розум, душа, дух, духовність, моральність.

Lesya Voytkiv. Heart as a concentration of soul and spirit in Pamphil Yurkevych's philosophy

In the given article the problem of heart as a concentration of soul and spirit in Pamphil Yurkevych's philosophy is considered. We show that heart is a location of all cognitive activity of a man, a centre of multisided spiritual conditions, a centre of moral life of a personality.

Key words: heart, mind, soul, spirit, spirituality, morality.

Проблема духовності людини викликає стійкий інтерес впродовж історії філософії. В українській традиції ця проблема розгортається від часів Сковороди (зокрема праці «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе», «Розмова, названа алфавіт, або буквар миру», «Байки Харківські») до сучасних українських дослідників (Шинкарук В., Табачковський В, Горський В). В руслі цієї традиції актуальним є підхід до проблематики Памфіла Даниловича Юркевича, філософська спадщина якого залишається малодослідженою. Окремі її сторони є предметом наукового дослідження С. Ярмуся, В. Огородника, Н. Горбача. Щодо духовного і душевного життя людини, то позиції дослідників співзвучні. Вони вважають, що повинна бути гармонія між розумом і серцем, тому що розум керує, а серце породжує і є центром душевного і духовного життя людини, зосередження всієї пізнавальної діяльності та центр морального життя.

Мета роботи – простежити проблему взаємозв'язку душевного і духовного у філософії Памфіла Юркевича.

Памфіл Юркевич визначає свою філософську систему як «філософію серця», оскільки, на його переконання, вона спрямована на осмислення душі. У своїй праці «Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого» (1860), говорить, що душа в людині органічно пов'язана з людським еством як цілісністю: «...серце людське розглядається як осереддя усього тілесного й духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайближче вмістилище усіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками й відтінками» [5, с. 73]. Оскільки душа в людині пов'язана з її тілом, то природно постає питання про тілесний орган духовної діяльності людини. Одні вважають таким органом голову як вмістилище мозку (Кант, Фіхте, Гегель), інші серце (Г. Сковорода, П. Чижевський). Юркевич вважає, що розум є сферою загального, а щодо індивідуального, то він принципово не здатний дати на це відповідь. Для розуму, «голови» непроникливою є глибина особистісно-індивідуального. Цю діяльність людської душі, яка стоїть поза межами розуму і є вищою і глибшою від нього, Юркевич (як і Сковорода) називає «серцем». Філософія, яка ґрунтується на твердженні, що сутністю душі є мислення, вважає Юркевич, заперечує все суттєво-моральне у людини; любов заміняє абстрактним

розумінням обов'язку, розумінням, яке допускає не натхнення, не сердечний потяг до добра, а просте, байдуже, «холодне» розуміння явищ. Так само філософія раціоналізму приводить до абстрактного поняття про суть Божу, визнаючи все багатство божественного життя як ідею, мислення, як світ без волі, без любові, лише з однієї логічної необхідності. Мислення ж, за Юркевичем, не вичерпує усієї повноти нашого духовного життя. Органом душі виступає не тільки головний мозок, а й усе людське єство. А оскільки серце поєднує в собі усі тілесні сили, є їх «скарбником і носієм» [4, с. 325], то воно має бути визнаним і найближчим органом душевного життя. Отже, можна констатувати, що загальне почуття душі, тобто почуття нашого духовно-тілесного буття, дає себе знати у серці, позаяк навіть найнепомітніші порухи у цьому почутті супроводжуються змінами душевних станів: «В серці людини знаходиться основа того, що її уявлення, почуття і вчинки набувають особливості, в якій виражається саме її душа, а не інша, і набувають такого особистого, приватно-визначеного спрямування, за силою котрого вони суть прояви не загальної духовної істоти, а окремої живої, справді існуючої людини» [4, с. 326].

Юркевич називає серце «центром душевного і духовного життя людини». У серці, як наголошує філософ, започатковується і народжується «рішучість людини на ті чи інші вчинки; в ньому виникають різноманітні наміри і бажання; воно є місцем волі та її бажань. Продовжуючи розкривати глибину серця, Юркевич говорить, що воно є «центром морального життя людини..., в ньому з'єднуються всі моральні стани людини». «...Серце є вихідним пунктом усього доброго й злого в словах, думках і вчинках людини, є добрий і злий скарб людини... Серце є скрижаль, на якій викарбуваний природний моральний закон...» [5, с. 76]. Тут можна простежити лінію зв'язку зі Сквородою, який теж вважає, що кожен є тим, чим є серце в ньому, і що серце змушує людину діяти і спонукає її до необхідних і швидких дій. Приділяючи значну увагу проблемам пізнання, Юркевич у «філософії серця» зазначав, що серце є центром і в усіх пізнавальних діях душі. Звичайно, розум, «голова» керує, планує, диригує цей процес, але серце — **породжує**. Так, у відображенні дійсності, яка утворюється нашим мисленням на основі вражень від зовнішнього світу, він пропонує розрізняти два аспекти, дві сторони: 1) знання зовнішніх предметів, яке присутнє в усьому уявленні, і 2) той душевний стан, який обумовлюється цим уявленням і знанням. Саме у другому аспекті виражається якість нашого душевного настрою. Усяке поняття входить у нашу душу як **внутрішній стан** її, а не тільки як образ речі. «Дерево пізнання не є дерево життя», — стверджує філософ. Не мислення утворює сутність людини, а життя її серця, безпосередні та глибокі переживання, що походять від серця. Якщо розум — це світло, то духовне життя виникає навіть раніше від цього світла, у п'ятмі людської душі. Розум — вершина, а не корінь душевного життя. Істинні знання тільки тоді принесуть користь людині, коли вони знайдуть своє місце в серці. Як визначають дослідники, якщо істина падає нам на серце, то вона стає нашим благом, нашим внутрішнім скарбом. Тільки за цей скарб, а не за абстрактну думку людина може вступити в боротьбу з обставинами і людьми; тільки для серця можливий подвиг і самовідданість» [4, с. 327].

У дослідження пізнавальних проблем П. Юркевич залучає не лише філософські ідеї, але і вчення про серце, за яким серце є прихованим, але основним джерелом життя духу. Філософ звертає увагу на найважливіші центри – голову і серце. Згідно з цим підходом в своїх філософських висновках він підкорює роль голови ролі серця і в такий спосіб на вищій ступінь ставить серце людини, а не її розум. Разом з тим він говорить на користь своєрідного погодження – гармонії й координації між цими «центрами людини», а одночасно й наполягає, що за цю координацію відповідає кожна індивідуальна людина. «Тому, якщо світло пізнання має стати теплом і життям духу, воно мусить проникнути в серце, де воно може ввійти в суцільне наставлення душі [6, с. 31]. Отже, коли істина «спадає» нам на серце, — вона стає нашим добром, нашим внутрішнім скарбом. Тільки за це надбання, а не за якусь віддалену ідею, людина може стати до боротьби з обставинами і з людьми; тільки серце спроможне йти на подвиг і самопожертву. Говорячи про зв'язок розуму і серця, Юркевич наголошує на ідеях первня «думки серця», що, на відміну від розуму, схоплює негайно, блискавично. Філософія Памфіла Юркевича ґрунтується на двох основних силах людського духу: розумне начало та душевний світ, що здобувають рівноваженість за певних умов. По-перше, серце людини може відкривати, схоплювати, висловлювати і розуміти, в тільки йому властивий спосіб такі умови й переживання духу, які внаслідок глибинних внутрішніх підстав

недоступні сфері раціонального. По-друге, поняття і раціональне пізнання (сфера розуму) пронизує наші душевні структури, відкривається не лише розуму, але і серцю. Воно мусить проникнути в духовні глибини, щоб стати діяльною силою і двигуном нашого внутрішнього життя. Тим самим Юркевич доходить висновку, що сутнісні виміри духовного світу людини залежать навіть не від обсягу її знання, а від того, як істина впливає на людину, що людина робить із своїм знанням істини. Тому, щоб говорити про цінність людини, треба знати, на що спрямовані її духовні інтереси, що викликає в ній співчуття, що її радує, що завдає болю, або – що стає скарбом її серця?

Розглядаючи моральні проблеми, П. Юркевич звертається до морального вчення Канта. Юркевича і Канта об'єднує моралізм. Усвідомивши внутрішню сутність етики морального обов'язку, Юркевич спрямовує свою увагу на поєднання зусиль релігійної та класичної філософії у вирішенні питання про пошук людиною моральності у внутрішньому та зовнішньому світі. Філософія Канта виконувала роль орієнтира людського розуму тим, що в ній подані універсальні формальні визначення, які стосуються людини, що є членом суспільства, зорієнтованого на конкретний соціальний стан — етичний, а водночас наповнювала ще й внутрішнім змістом – потребою укорінення моральності в житті кожної людини. Постійно здійснюючи синтез всезагальності та суб'єктивності, Кант втілює можливість умоспоглядального етичного як такого. При цьому духовність в усіх цих процесах постає не лише передумовою моральності, а й її носієм [3, с. 359]. Ця лінія до певної міри знаходить свій відбиток і в філософії Фіхте. Порівнюючи прояви кантових поглядів у Фіхте, який продовжував розвивати ідеї Канта в межах раціоналістичної традиції, П. Юркевич цікавиться насамперед «просвітленням розуму» істинами духу, щоб відчути та виділити вищу моральну метафізику в реальному житті. Вірний принципам практичної філософії, він вносить у них особливий духовний зміст і формує власну етичну доктрину «філософії серця». Згідно з П. Юркевичем, центром духовного життя є «серце», яке постає глибинною основою людської природи і морально-духовним джерелом діяльності душі. У переживаннях, відчуттях, реакціях, що становлять життя людини – її серце, відбивається індивідуальна особистість, де розум тільки вершина, а не корінь духовного життя. Із серця починає і зароджується рішучість її на ті чи інші вчинки, в ньому виникає багатоманітність намірів і бажань; воно є осередком волі і бажань (хотінь). Серце постає носієм тілесних сил людини, пізнавальних дій душі, центром багатоманітних душевних чуттів, турбот, пристрастей, морального життя загалом. Навіть знання виникають у результаті діяльності душі, завжди пов'язані з цілісним настроєм, духовно-моральним прагненням. Тільки проникнувши в серце, знання може бути засвоєне. Світ існує і відкривається насамперед для глибини серця і звідси уже йде до мислення. Щодо завдань, які розв'язує мислення, то вони приходять у світ своєю істинною основою не із впливів зовнішніх, а з «вільного серця». Звертаючись до проблеми співвідношення знання і віри, П. Юркевич підкреслює, що саме у філософії знання зустрічаються з вірою, через яку можливий шлях до істини.

Не відкидаючи принципів побудови зв'язку індивідуального та загального розуму німецької гносеології, Юркевич наповнює ці принципи своїми настановами верховенства праведності над розумністю, ідеї якого з визнанням локалізації останніх в серці людини мали глибокі традиції у вітчизняній духовній культурі [3, с. 360]. Починаючи з київських книжників (Лларіон), ці ідеї червоною ниткою проходять в працях українських полемістів, Г.С. Сковороди, українських романтиків, зокрема у філософських роздумах М. Гоголя та кирило-мефодіївців. Це дало можливість П. Юркевичу по-новому оцінити самі принципи німецької гносеології та доповнити їх змістом, взятим з традицій української духовної культури. Так, якщо у Фіхте «не-Я» відіграє роль ірраціонального начала, яке збуджує свідомість на шляху його подолання, під час якого вона доходить мети-змісту і прилучається до вищого роду мислення, то у Юркевича між реальним світом і мета-світом ставиться одкровення, на яке покладаються певні гносеологічні функції. П. Юркевич не шукає безпосереднього зв'язку між індивідом і Абсолютом, як це робило самоосягаюче мислення Фіхте, відкидає можливість прямого виходу розуму на ідею, залишаючись у цьому питанні прихильником Платона, в якого прояви ідеї лише схоплюються розумом.

Проблема ідеї загалом посідає у філософії Юркевича провідне місце, постаючи як основа гармонії між мисленням і буттям, необхідна передумова будь-якої науки. Аналізуючи різні точки зору на ідею від Платона до Гегеля, Юркевич розглядає її як факт загальнолюдської свідомості, необхідність якої так само зрозуміла, як зрозуміле настирлеве прагнення людського духу піднятися над чуттєвим свавіллям

до моральної свободи, від випадкових уявлень до необхідного пізнання, від емпірично визначеної свідомості до духовної, сповненої необхідним змістом пізнання. Ідея є не тільки єдність, а й цілісність, несучи в собі не тільки істину, а добро і красу. Вона не є абстрактне буття, яке тільки в поступовому процесі досягло б повноти свого змісту; первісно і безумовно вона носить в собі всі свої визначення в безумовній єдності досконалої думки, «відкриваючись в плоті і крові, в життєвій взаємодії з тим середовищем, в якому виховується живий дух до її свідомості» [5, с.14]

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що Юркевич не заперечує ролі і значення чуттєвого досвіду у пізнанні істини. На його думку, для переходу від ідеального буття до наявного потрібна не тільки ідея, а й діяльність особистості з її духовністю, душею, серцем як центром духовності.

Видається важливим звернути увагу на бачення філософом відносин людини з іншими людьми. Ця проблема набуває особливої актуальності; оскільки Памфіл Юркевич в певний спосіб стоїть біля витоків розвитку типу мислення, що в двадцятому столітті було назване школою екзистенціалізму. Ця особлива позиція пов'язана з акцентом неповторності світу кожної конкретної, індивідуальної й унікальної людської істоти. Наполягаючи на цінності світу конкретної людини, Памфіл Юркевич виступав проти абстрактного поняття родини, суспільства, народу. Екзистенціальні аспекти у філософії Юркевича виявляють себе і в тому, що він поглиблює ідеї психології щодо витоків духовної здатності людини. Науковці висувають два підходи до трактування цієї проблеми. На думку І. Огородника, придивляючись до індивідуалізованої людини, Юркевич побачив, що вона своїм духом справді відображає форми всезагального (рід, суспільство) у нюансах уявлень, бажань, почувань. Разом з тим, згідно з цією позицією, Юркевич поставив питання про унікальність духовного світу кожної людської особистості. Кожна індивідуальна людина має свою специфічну долю як на землі, так і у вічності. Через це людина ніколи не може бути ані виявленням, ані органом суспільної чи родинної душі. Слова людини, її думки і діла не зроджуються в суспільній чи в родинній душевній субстанції, але в її особистім, в особисто розвиненім, у специфічно восібленім духовнім житті; тільки з уваги на те діла враховуються людям чи в нагороду, чи кару, і того не можна поділяти з ніким іншим [6, с. 33].

Але існує й інший підхід, згідно з яким історія людства починається безпосередньо життям особи в спільному – в племені, роді; її моральність – це звичаї племені, а знання – авторитет старших. Не за себе, а за своє плем'я вона радіє і тужить; спільне благо таке близьке її серцю, що вона довго не може виділити з цієї ідеї думку про свою окрему корисність. Навіть у предмети неживої природи вкладає людина свою душу, одухотворяючи їх: «Живі потреби серця; що любить, що ще не охолело від досвіду, змушують людину бачити і любити життя навіть там, де досвідчений розум не бачить нічого живого й одушевленого. Людина починає свій моральний розвиток з рухів серця, яке бажало б усюди бачити добро, щастя, солодку гру життя, усюди хотіло б зустрічати істоти, що радуються, гріють одна одну теплотою любові, що є зв'язані між собою приязню та взаємним співчуттям. Тільки в цій формі здійсненого загального щастя вона уявляє собі світ, що є гідний існувати» [4, с. 327].

Отже, Памфіл Юркевич визначив діалектику душевного-духовного на ґрунті ідеї діалектичного зв'язку індивідуального і всезагального, поглибивши нюанси трактувань цієї проблеми, наявні як у німецькій класичній філософії (Кант, Шеллінг, Гегель), так і в українській традиції, зокрема у філософії Григорія Сковороди. Аналіз творчості Юркевича, його концепція «філософії серця», розкриває сутнісні зв'язки чуттєвого і логічного начал людського духу за домінування чуттєвого як осереддя небайдужості людини, а отже, і як умови дієвості людського розуму.

1. Горський В.С., Кислюк К.В. *Історія української філософії*. – К., Либідь. 2004. – 485 с.
2. Горбач Н. *Філософія Памфіла Юркевича*. – Львів: Каменяр. 2007. – 183 с. 3. Огородник І.В., Огородник В.В. *Історія філософської думки в Україні*. – К.: Знання, 1999. – 543 с. 4. Федів Ю.О., Мозкова Н.Г. *Історія української філософії*. – К.: Україна, 2000. – 509 с. 5. Юркевич П.Д. *Вибрані праці*. – К., 1994. – С.73–114. 6. Ярмусь С. П.Д. *Юркевич та його філософська спадщина*. – Волин. Вінніпег, 1979. – 76 с.